

חיילים יהודים בצבא פולין במלחמת העולם השנייה

אל"מ (מיל) בני מיכלסון

3.5 מליון יהודים חיו בפולין ערב מלחמת העולם השנייה, כ- 10% מכלל האוכלוסייה. היהודים חיו בפולין במשך מאות שנים, לפני שאוחדה לממלכה, תחת מלכי פולין בתקופת "פולניה הגדולה" ובמשך 120 שנות השפל בהן פולין נתונה הייתה לשליטת אויביה, הממלכות של רוסיה, פרוסיה ואוסטריה. היהודים היו נתינים נאמנים. הם תרמו לרווחתה ושיגשוגה הכלכלי של פולין וכשהיה צורך לקחו חלק בהגנה על עצמאותה.

בתקופת שלטונו של המלך סטפן בטורי (BATORY), במחצית השנייה של המאה ה-16, הקצין היהודי מנדל איסקוביץ' מקזימיר היה קצין הגישור של המלך ואחראי לבניית הגשרים בקרבות כנגד הרוסים. במאה ה-17 היה נהוג שהיהודים שחיו בערים הפולניות יעברו אימונים צבאיים ויטלו חלק בהגנת הערים כנגד הטטרים, שפשטו על ריכוזי התיישבות לצורכי ביזה והרג, כמו בעיר לבוב למשל. ב-1794 הקימה הקהילה היהודית בוורשה גדוד משמר לאומי מיוחד. ברק יוסילביץ' האגדי לחם עם גדוד הפרשים שלו במסגרת ההתקוממות הפולנית בהנהגתו של תדיאוש קושצ'יושקו ב-1794, הגן על פרבר פראגה של וורשה ביעילות ובאומץ.¹

¹ ברק יוסלביץ' היה לוחם יהודי, שהצטיין במאבקו, של העם הפולני לעצמאות לאומית, ונכנס לפנתיאון הגבורה הצבאית הפולנית. בערים רבות בפולין נמצא רחוב מרכזי הנושא את שמו. הוא נולד ב-1754 בעיירה קרטינגה ליד וארשה. לימים היה סוכן מסחרי של הבישוף המקומי.

כאשר פרצה ההתקוממות הפולנית בראשות תדיאוש קושצ'יושקו (קיבל דרגת גנרל כקצין הנדסה ראשי במהפכה האמריקאית ב-1778) נגד הכובש הרוסי בשנת 1794. במסגרת זו הקים יוסלביץ' גדוד פרשים קלים - הגדוד היהודי הלוחם הראשון מאז מרד בר-כוכבא. גדוד המתנדבים היהודים הגן בחירוף נפש על וארשה מפני הקוזקים של הצאר. מרבית חייליו נפלו בקרבות אלה, ויוסלביץ' עצמו נפל בשבי, אך הצליח לברוח ממנו בצורה נועזת. הוא זכה לדרגת קולונל מידי קושצ'יושקו, המנהיג הנערץ של ההתקוממות, וגיבור עצמאותה של פולין.

לאחר דיכוי ההתקוממות נמלט יוסלביץ' לאיטליה, שם הצטרף לגיונות פולניים שנלחמו לצידו של צבא נפוליון באיטליה ובאוסטריה. יוסלביץ' השתתף כקולונל בקרב שלושת הקיסרים, באוסטרליץ ב-1805, הצטיין וזכה לעיטורים גבוהים. אחר כך היה למפקד גדוד הפרשים הפולני בצבא דוכסות ורשה (האוטונומיה שהוענקה לפולנים ע"י נפוליון).

יוסלביץ' רכב על סוסו בראש חייליו, כשהוא יוצא לקרב האחרון בחייו נגד הצבא האוסטרי בשנת 1809, ליד העיירה קוצק.

יוסלביץ' נקבר במקום נפילתו סמוך לקוצק, וליד קברו יש מצבה לזכרו. סיפורי גבורתו נלמדים באקדמיות הצבאיות בפולין. בדברי ההספד שנשא עליו הרוזן סטניסלב קוסטקה פוטוצקי, נאמר: "אתה הראשון שנתת דוגמה להחייאת גבורתו של עמך ולהחייאת דמותם של האבירים שאת מותם ביכו בעבר בנות ציון".

בנו, יוזף ברקוביץ', נודע אף הוא כחייל מצטיין, ושירת עם אביו בקרבות שלאחר התקוממות קושצ'יושקו. שמו של ברק יוסלביץ' אינו רק סמל של גבורה יהודית בתולדות פולין אלא גם סמל למאבק משותף של פולנים ויהודים לחירות פולין.

ירון בקר, ברק יוסלביץ' – לוחם יהודי לחירות פולין, הנפקה משותפת ישראל-פולין של בול לזכרו, השירות הבולאי אפריל 2009.

היהודים לחמו לצד עמיתיהם הפולנים גם בהתקוממויות לעצמאות פולין בשנים 1831 ו- 1863. מהמפורסמות היה שהרב הראשי של וורשה בר מייזלס, תמך והתפלל להצלחת המרד הפולני של 1863. בשנת 1886 שוב הצטרפו היהודים בפיוס ובשאר ערי מזרח פולין לתנועה לעצמאות פולין. היהודים לחמו במסגרת לגיונותיו הפולנים של יוסף פילסודסקי (PILSUDSKI) במלחמת העולם הראשונה, בצבא האוסטרו-הונגרי ואחר כך במסגרת הצבא הפולני במלחמה נגד ברה"מ בשנים 1920-1921.

בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה (1918-1939)

עצמאות פולין הוכרזה ב- 11 לנובמבר 1918. במקביל לקבלת העצמאות הוקם ע"י העם הפולני – הצבא. גרעינו של הצבא התבסס על הלגיונות של פילסודסקי (PILSUDSKI), לימים ראש המדינה ומרשל של פולין). לגיונות אלו הוקמו במהלך מלחמת העולם הראשונה כחלק מהצבא האוסטרו-הונגרי ללחימה בחזית המזרחית כנגד רוסיה. מקור אחר לבניין הצבא היו היחידות הפולניות שהוקמו בשלהי המלחמה ע"י הגנרל הפולני יוסף הלר (HALLER) במסגרת הצבא הצרפתי ("הצבא הכחול"). יחידות אלו הגיעו לפולין במרוצת 1919.² מרבית כוח האדם של הצבא הפולני שהוקם היו חיילים ששרתו במלחמת העולם הראשונה בצבאות המובסים, הגרמני, האוסטרי והרוסי.

כמות היהודים בלגיונות הפולנים היה משמעותי והיחס אליהם היה בדרך כלל ידידותי. יהודים ששרתו בלגיונות פילסודסקי קודמו לדרגות קצונה ולמפקדי מחלקות, פלוגות ואף גדודים. 5 גנרלים ממוצא יהודי שרתו בלגיונות, מהם שניים השתתפו במערכת 1939 (ראה להלן). היהודים שרתו בלגיונות בנאמנות ובהקרה, 25 מהם זכו בעיטורי הגבורה הפולנים הגבוהים ביותר, VIRTUTI MILITARI ו"צלב המופת" (CROSS OF VALOR) כפי שפורסם בספר הזיכרון של עמותת נכי המלחמה, האלמנות והיתומים היהודים בוורשה ב- 1936. אין נתונים מספקים על השתתפותם של היהודים במלחמה הפולנית סובייטית בשנים 1918-1921 אולם נתוני עמותת נכי המלחמה היהודים בפולין רשם 10,000 אלמנות, 14,000 יתומים ו- 8,000 נכים שהצטרפו לעמותה בעקבות מלחמה זו.³

לפי המפקד של שנת 1938, נספרו 6,750 וותיקי מלחמה יהודים בפולין ובכלל זה כאלה ששרתו ב"לגיונות" ושהיו קציני מילואים. הם אורגנו ב- 78 סניפים של "העמותה של היהודים וותיקי המלחמה לעצמאות פולין". עמותה זו גילתה מעורבות רבה כנגד הפליית היהודים ולחמה בנחישות למען שוויון זכויות למיעוט היהודי בפולין. בעמותה היו רשומים 312 קצינים.

בקרב המכריעים (עם ברה"מ) לקביעת גבולה המזרחי של פולין, יהודים רבים התנדבו לשירות צבאי, בתוכם קציני מילואים רבים אשר פיקדו על פלוגות, גדודים ואפילו חטיבות בצבא הפולני החדש.

² יהודה סלוצקי ומורדכי קפלן (עורכים), **הלוחם היהודי בצבאות העולם**, מערכות, ת"א, 1967, עמ' 100.

³ Benjamin Meirtchak, **Jewish-Officers in the Polish Armed Forces, 1939-1945**, Tel Aviv, 2001, p. 10.

היחס ליהודים בצבא, בעקר ביחידות שהתבססו על צבאו של הגנרל הלר ובסגל הקצונה היה מפלה ולעתים עוין. מרבית סגל הקצונה השתייך בעבר לצבא הצאר המובס ששררה בו אנטישמיות רבה, הם העבירו מנהגים אלו, אתם, לצבא הפולני החדש.

ימים ספורים לאחר הכרזת העצמאות, בימים 22-24 לנובמבר 1918, כבר התרחש פוגרום ראשון בעיר לבוב בו נרצחו 72 יהודים בפקודת המפקד הצבאי בטוענה שהיהודים אינם נאמנים לפולין.

ב-5 לאפריל 1919 ביצעו יחידות הצבא הפולני פוגרום ביהודי פינסק על פי פקודת מפקדם. היהודים הואשמו בחוסר נאמנות לפולין ותמיכה בבולשביקים.

ב-19 לאפריל 1919 נרצחו עשרות מיהודי וילנה ע"י החיילים המוצבים בעיר בשל "תמיכתם בבולשביקים ובגידה בעניין הפולני".

בשנת 1919, זמן קצר לאחר הכרזת העצמאות כבר הוצאו צוים המגבילים את שירות היהודים בצבא.

בשנת 1920 פורסם צו המונע דרגות קצונה מיהודים אשר שרתו בצבא האוסטרו-הונגרי. אפילו התערבותם של חברי סיים (בית הנבחרים) יהודים לא הועילו.

אולם הפעולה האנטישמית הקיצונית ביותר הייתה מעצרו של 3,000 קצינים ומש"קים יהודים אשר לחמו לעצמאות פולין במחנה יבלונה שליד ורשה. פעולה זו נעשתה מחשש שמא הם יסייעו לאויב כנגד הפולנים. רק מחאה בינלאומית והתערבות של אישים ידועי שם אילצו את שלטונות הצבא לשחררם.

רק ב-29 ביולי 1920, נזעקה הממשלה הפולנית מתופעת האירועים האנטישמיים בצבא ושל הצבא והוציאה צו למניעת אלימות של חיילים כנגד יהודים.

בינתיים, ב-16 למרץ 1920 ניצח הצבא הפולני, בפיקודו של פילסודסקי את הצבא הסובייטי בקרב להגנת ורשה שכונה "הנס על הוויסלה". יהודים רבים השתתפו בניצחון זה בשרתם ביחידות הפולניות בהקרבה רבה ואבודותיהם היו בהתאם.

במרץ 1921 נחתם לבסוף ההסכם בין ברה"מ לפולין וגבולה המזרחי של פולין נקבע כ-200 ק"מ מ"קו קרוזון" – נהר הבוג.

החוקה הפולנית החדשה שפורסמה במרץ 1921 הבטיחה שוויון זכויות פוליטיות ואזרחיות, חופש דתי ואוטונומיה תרבותית לכל המיעוטים ובכלל זה היהודים.

פולין נכנסה לתקופה של שלום במהלכה נבנו מוסדות הרפובליקה השנייה.

2,854,364 יהודים חיו בפולין, לפי מפקד 1921, 10% מכלל האוכלוסייה. למיעוט היהודי היו נציגים הן בסיים (בבית הנבחרים) והן בסנאט.

אולם בצבא לא חל שינוי באפליית היהודים. הוצאה הוראת פיקוד עליון שמנעה מיהודים לשרת בכוחות האוויר, בצי ובחיל המודיעין, בשריון ובחיל הקשר וכדומה. 74% מהחיילים היהודיים שרתו בחיל הרגלים, 14% בתותחנים ואחוז קטן בחיל הפרשים. אחוז קטן של חיילים יהודים הגיעו לדרגת מש"ק זוטו ורק קצינים ומש"קים בודדים שירתו בשירות קבע.

במגמה למנוע מיהודים משכילים להיות מקודמים לדרגות קצונה הם שוחררו משירות על רקע "בעיות בריאות" ו"עודף מגויסים". מספר היהודים שקיבלו דרגות קצונה (סגן-משנה במילואים) היה נמוך במיוחד ואפילו לדרגות מש"ק נבצר מהם להגיע. לאחר מותו של המרשל פילסודסקי ב-1936, הוגבלו עוד יותר

תפקידי היהודים בצבא. היחס של מפלגת השלטון ה O.N.Z. ליהודים היה מפלה ואף עוין. היהודים נחשפו לאפליה, חרם כלכלי, מגבלות חוקיות על זכויות האזרח שלהם, דחיקה לגטאות והפרות סדר כנגדם באוניברסיטאות, פוגרומים ע"י הצבא וכדומה.⁴

13,346 יהודים שרתו בצבא הסדיר בשנת 1937. היה זה שיעור של 6.6% מסד"כ הצבא.

מערכת 1939

אוגוסט 1939 היה חודש "חם" באירופה בכלל ובפולין בפרט. הדרישות המאיימות של היטלר מפולין, לוותר על העיר החופשית דנציג (גדנסק) והמסדרון הפולני נדחו בנחישות. ב-14 לאוגוסט פנתה ברה"מ לפולין ושאלה האם תיאות ממשלת פולין לאפשר לכוחות סובייטיים לעבור בשטחה באם תותקף ע"י גרמניה? התשובה הפולנית הייתה שלילית נחרצת (זיכרון מלחמת 1920 היה צרוב היטב בתודעה הפולנית). סכנת המלחמה הפכה למוחשית מאי פעם.

בשלהי חודש אוגוסט 1939, עם התקדרות ענני המלחמה, השתנה לפתע יחס השלטון והעיתונות ליהודים. העיתון הרשמי של הממשלה GAZETA POLSKA פרסם מאמר מערכת המעלה על נס את הסולידריות של אזרחי פולין, פולנים ויהודים גם יחד כנגד הפלישה הגרמנית העומדת בשער. "פולין משמשת בית לאומי לכל אזרחיה" ואמירות פטריוטיות מגוונות הופיעו בעיתונות ושודרו ברדיו. אלפים מיהודי וורשה התנדבו לבנות ביצורים ומכשולי נ"ט במערב העיר והצטרפו לחטיבת ההגנה הראשונה על וורשה בארמון מוסטוביץ'. היה זה כמו בימי 1831 עת הקימו היהודים את המשמר הלאומי היהודי בעת ההתקוממות ההיא.

המצב הפך קריטי עם החתימה על הסכם ריבנטרופ-מולוטוב ב-23 לאוגוסט. הגיוס הכללי של 1,455,000 חיילים שהוכרז בימי אוגוסט האחרונים היה מאוחר מדי. למעלה מ-150,000 יהודים גילו נאמנות לפולין והתגייסו לצבא להגנת פולין בפני התוקפנות הגרמנית. שיעורם היה כ-10% מכלל הכוח המגויס. במהלך הקרבות נהרגו 32,216 יהודים וקרוב ל-61,000 נפלו בשבי הגרמני מתוך 420,000 שבויים פולנים.⁵ מהם נרצחו או מתו מרעב קרוב ל-25,000 שבויים יהודים. מבין השבויים היהודים היו כ-1000 קצינים, מהם נשארו בחיים כ-200. השבויים היהודים הועברו למחנות שבויים בגרמניה ובאוסטריה שם הם הופרדו מחבריהם לנשק הפולנים. יחס הגרמנים לשבויים היהודים היה אכזרי. עד סוף 1940 שוחררו כ-30,000 מהשבויים היהודים, רובם נספו מאוחר יותר עם יהודי פולין, חלק הצטרפו למורדים בגטאות, ואחרים הגיעו לבריה"מ והצטרפו לצבא האדום.

כ-250,000 חיילים פולנים נשבו על ידי הצבא האדום שפלש ב-17 בספטמבר 1939 למזרח פולין, מהם כ-25,000 יהודים. חלק מהשבויים היהודים שוחררו לבתייהם והנתרים הוגלו, עם שבויים פולנים, למחנות עבודה. חלק מהשבויים היהודים ששוחררו, הצטרפו לצבא האדום או לפרטיזנים, מעל 436 שבויים יהודים

⁴ סלוצקי, שם, עמ' 101.

⁵ קרמיש בלומנטל מול האויב הנאצי-כרך א' אירגון נכי מלחמה בנאצים, ת"א, 1961, עמ' י"ו.

נרצחו ע"י הרוסים ביער קטין, ביניהם הרב הראשי של צבא פולין, רס"ן ברוך שטיינברג. רבים אחרים נרצחו על ידי חוליות האינזאצגרופן במהלך הפלישה הגרמנית לבריה"מ ביוני 1941. על אף שאין רישום מדויק, (יש רישום חלקי) של צל"שים ועיטורי גבורה שהוענקו ללוחמים יהודים, הצטיינו לוחמים יהודים בעוז רוחם, גבורתם ותושייתם. בין המצטינים היו טוראים, מש"קים וקצינים וגם שני גנרלים יהודים, נורויד נויגבואר (NEUGEBAUER), ראש משלחת משרד ההגנה הפולני באנגליה וברנרד מונד (MOND) מפקד דיביזיית החי"ר מס. 6 של ארמית קרקוב.⁶

הצבא הפולני במערכה על צרפת 1939-1940

אחת ההחלטות החשובות ביותר של ממשלת פולין, עוד לפני פרוץ המלחמה, הייתה כי על פולין להמשיך להלחם גם לאחר כיבושה ע"י הגרמנים. ההנחה הייתה שרק מעורבות צבאית משמעותית של הפולנים במלחמה, לצד בעלות הברית תאפשר להם השפעה מדינית כלשהי בקרבם. מכאן שהקמת הצבא הפולני בצרפת לאחר תבוסת ספטמבר 1939 הפכה למטרה העיקרית של הממשלה הפולנית הגולה אשר התמקמה בפריז וזכתה בהכרה של בעלות הברית והמדינות הניטרליות.

ב- 4 לינואר 1940 נחתם הסכם צבאי פולני-צרפתי להקמת צבא פולני על אדמת צרפת. צבא זה הורכב מקצינים וחיילים פולנים (בתוכם כ- 1,000 יהודים) אשר הצליחו לברוח לצרפת ממחנות המעצר ברומניה והונגריה וכן מפולנים שגרו בצרפת.

מקרב כ- 400,000 אזרחים פולנים אשר חיו בצרפת כ- 50,000 היו יהודים פולנים אשר נענו בהתלהבות לקריאה להתגייס לצבא הפולני החדש המוקם בצרפת. אולם היחס אליהם לא השתנה והמסד הצבאי הפולני החל מערים קשיים מקשיים שונים על התגייסותם ורבים נדחו בקש ע"י לשכות הגיוס. רק מעורבותו האישית של הגנרל סיקורסקי, ראש ממשלת פולין הגולה, גרמה לשינוי היחס כלפי היהודים.

ב- 15 ליוני 1940, כלל כבר הצבא הפולני בצרפת 80,326 חיילים, בתוכם 7,661 קצינים. קרוב ל- 14,000 יהודים שרתו בצבא זה, בהם 49 קצינים.

הכוחות הפולנים נכנסו ללחימה רק לקראת סוף המערכה על צרפת. ב- 14 ליוני 1940 לחמה דיביזיית הגרנדירים הראשונה בפיקודו של גנרל פוך (PUCH) באזורי דוס, לגרד ותעלת מארן-ראן. דיביזיית הגרנדירים השנייה בפיקודו של גנרל פרוגר-קטלינג (PRUGER-KETLING) נכנסה ללחימה ב- 10 ליוני באזור בלפור ונהדפה לעבר הגבול השוויצרי. ב- 20 ליוני עברה הדיביזיה את הגבול לשוויץ והושמה במחנות מעצר למשך המלחמה כולה.

היחידות הפולניות אשר השתתפו בלחימה להגנת צרפת בחודש יוני 1940 עשו זאת כאילו הגנו על אדמת פולין, וספגו אבדות כבדות בהתאם, בתוכם חיילים יהודים רבים. בדיביזיה הראשונה היו 900 הרוגים ו- 2,800 פצועים ובשנייה, 41 הרוגים, 134 פצועים ו- 2,549 נעדרים. בחטיבת הפרשים המשורינת היו 50 הרוגים, 120 פצועים ו- 1,020 נעדרים.

⁶ Meirtchak, **Ibid**, Ibid.

במערכה זו הוענקו לחיילים יהודים עיטורי הכבוד הפולנים והצרפתים הגבוהים ביותר כגון: הסג"מים מיכל גרינברג ואפולונרי סלומנוביץ אשר קיבלו את צלב המלחמה, ועוד רבים אחרים.

ב- 13 ליוני 1940, נכנסו הגרמנים לפריז וצרפת נכבשה. 27,083 חיילים פולנים היו בין הנסוגים לאנגליה דרך דונקירק – בתוכם כ- 1,000 יהודים אשר הצטרפו לצבא הפולני המוקם על אדמת אנגליה.

חיילים פולנים אחרים ברחו לספרד בה הם רוכזו במחנות שבויים כמו זה במירנדה. יחסם של החיילים הפולנים כלפי עמיתיהם היהודים במחנות שבויים אלו היה לרוב עוין.

חלק מהחיילים היהודיים שנפלו בשבי הגרמני, שוחררו אחר כך (יחד עם עמיתיהם הפולנים) וגורלם דמה לזה של כלל יהודי אירופה הכבושה ע"י הגרמנים.

לאחר תבוסת צרפת הוקמה מחתרת פולנית על אדמת צרפת (POWN) אשר שיתפה פעולה עם ארגוני המחתרת הצרפתים. יהודים רבים הצטרפו למחתרת זו ולחמו בגבורה. רבים זכו לאותות הצטיינות צרפתים גבוהים כמו אלכסנדר בלום וגודז'אק שמואל אשר זכו בצלב לגיון הכבוד. בארגון מחתרת זה לחמו 290 יהודים מהם נפלו בקרב 7.32⁷

ההיסטוריון ליאופולד כהן פרסם רשימה חלקית של 77 לוחמים יהודים פולנים, 47 מהם קצינים שנפלו בהגנת צרפת ו-110 לוחמים שציינו ועוטרו באותות הצטיינות.⁸

החטיבה ההררית העצמאית בנורבגיה

ב- 9 לאפריל 1940 פלשה גרמניה לנורבגיה. ב- 23 באפריל, עוד לפני המתקפה הגרמנית על צרפת, נשלחה החטיבה ההררית הפולנית העצמאית, בעוצמה של 4,612 חיילים להלחם בקרב על נרוויק בנורבגיה במסגרת חיל המשלוח של בעלות הברית יחד עם כוחות צרפתים ובריטים.

חיל משלוח זה הובס ע"י הגרמנים ופונה מנורבגיה תוך שהוא סופג אבדות כבדות. הפולנים אבדו 97 הרוגים, 84 פצועים ו- 28 נעדרים. בין החללים בקרב היו 7 יהודים אשר נקברו בבית הקברות הצבאי בנרוויק. בין הפצועים גם כן היו חיילים יהודים.

החטיבה הפולנית הקרפטית בקרבות המדבר המערבי

חטיבה זו הוקמה בשנת 1940 בחומס אשר בסוריה כחלק מצבא הלבאנט הצרפתי תחת פיקודו של הגנרל קופנסקי (KOPANSKI). הייתה זו החלטתו של הגנרל סיקורסקי להקים חטיבה פולנית בסוריה כחלק מההסכם הצבאי שנחתם בינו לצרפתים. החטיבה נועדה להלחם יחד עם חיל המשלוח של בעלות הברית בין ונבנתה על פי דגם חטיבה הררית בצבא צרפת. היא הורכבה מחיילים פולנים אשר ברחו דרך הונגריה,

⁷ Meirtcack, **Ibid.**, p.20.

⁸ כהן ליאופולד, **לוחמים יהודים במלחמה נגד הנאצים**, ספרית פועלים, ת"א תשל"א.

רומניה, יוגוסלביה ויוון אולם עדיין לא הגיעה למלוא מצבתה כאשר צרפת הובסה ביוני 1940. עקב שמירת האמונים של צבא הלבנט לממשלו של פתן הורה סיקורסקי לחטיבה לעבור לארץ ישראל ולהעמיד עצמה תחת הפיקוד הבריטי שם. 319 קצינים ו-3437 חיילים מנתה החטיבה כאשר "ערקה" לארץ ישראל. הצבא הבריטי מיקם את החטיבה בלטרון, ארגן אותה כחטיבת חי"ר מוגברת, צייד אותה ואימן אותה ומהר מאד היא הגיעה ל-5,000 חיילים. החטיבה הוכנסה לתפקידי לחימה כבר בשלהי 1940 במצרים אולם את עיקר המוניטין שלה צברה בעת שלחמה בגבורה במצור על טוברוק בחודשים אוגוסט-דצמבר 1941. לאחר מכן השתתפה במסגרת הקורפוס ה-13 הבריטי במבצע "צלבן". בקרבות אלו ספגה החטיבה אבדות כבדות, 156 הרוגים (מהם רק במצור על טוברוק 127), 467 פצועים ו-15 נעדרים. בין החללים היו גם חיילים יהודים אשר נקברו בבתי הקברות הבריטים בטוברוק ואלכסנדריה.

במרץ 1942 הוצאה החטיבה מהחזית והועברה חזרה לארץ ישראל להצטרף לצבאו של הגנרל אנדרס שהגיע לשם מבריה"מ ושם הוכללה במסגרת הדיביזיה ההררית הקרפטית ה-3. באופן רשמי, חדלה חטיבה זו להתקיים בחודש מאי 1942.

היה זה הכוח הפולני היחיד שהשתתף בקרבות המדבר המערבי.

יהודים בצבא אנדרס

היחסים הדיפלומטים בין בריה"מ ופולין נותקו עם פלישת הצבא האדום למזרח פולין ב-17 בספטמבר 1939. הם חודשו כעבור כשנתיים, ב-30 ביולי 1941, כשבוע לאחר הפלישה הגרמנית לבריה"מ. בעת ההיא היו 391,000 אזרחים פולנים על אדמת ברה"מ אשר הוחזקו במחנות מעצר, מחנות עבודה ובמחנות שבויים. בין סעיפי ההסכם, הוכרז על הכרה של ברה"מ בממשלת פולין הגולה בלונדון ועל שחרור כל האזרחים הפולנים מהמחנות בברה"מ. ומיד אחר כך הוצהר על הקמתו של צבא פולני בתחומי בריה"מ שילחם שכם אחד עם הצבא האדום נגד גרמניה. ב-12 לאוגוסט הודיעו הסובייטים על שחרור האסירים הפולנים שמנו 389,041 בהם: 200,828 פולנים, 90,667 יהודים, 31,392 אוקראינים, 27,418 בילורוסים ו-5,712 אחרים.

בהסכם נוסף שנחתם ב-14 באוגוסט 1941 נקבע, שמפקדו של הצבא הפולני יהיה הגנרל אנדרס, שעד אז היה אסיר סובייטי והיה ידוע כאנטישמי גדול. בסתיו 1941, במהלך ביקורו של ראש ממשלת פולין, הגנרל סיקורסקי, בבריה"מ הוסכם על העברת ריכוזי הצבא הפולני לאזורים הדרומיים של בריה"מ ובעיקר לתחומי הרפובליקות האוזבקית והקירגיזית. היחידות הועברו לשם בחודשים ינואר-פברואר 1942, צבא אנדרס שהה באזורים אלה עד לפינויו הסופי מתחומי בריה"מ בסוף קיץ 1942.

המתגייסים לצבא אנדרס היו אזרחי פולין, לרוב אסירי מחנות עבודה סובייטים, אשר שוחררו בעקבות החלטת הסובייט העליון. היהודים שביניהם, רובם פליטים ממרכז וממערב פולין, נמלטו מזרחה עם פרוץ המלחמה. הסובייטים ראו בבני המיעוטים: האוקראינים, הביילורוסים והיהודים, שחיו בשטחי הכיבוש במזרח פולין, אזרחים סובייטים והתנגדו לגיוסם לצבא אנדרס. מנגד, לחצו הפולנים על גיוס יהודים לצבא אנדרס משיקולים מדיניים קרים. לגבי עצם הרצון של יהודים להתגייס לצבא אנדרס היו להם המניעים שלהם: ההתגייסות לצבא אנדרס שינתה באופן עקרוני את מעמדם כפליטים וטמנה בחובה את האפשרות לצאת את

גבולות בריה"מ. תנאי החיים בצבא אנדרס באותה תקופה היו טובים יותר מאלו ששררו מחוצה לו. כאשר נודע ליהודים על קירבתו של צבא אנדרס לגבול הפרסי התעוררה בקרבם תקווה להגיע לארץ ישראל. כך שהיהודים התגייסו לצבא זה בהתלהבות רבה. מרבית היהודים שהתקבלו לצבא אנדרס עשו זאת בסתיו 1941. ביחידות אחדות הגיע שיעור היהודים ל-40-30 אחוזים מכלל החיילים. עקב קשיי יהודים להתגייס לצבא אנדרס היו שהעמידו פני פולנים, היו שניצלו קשרים עם קצינים פולנים והיו אף שנתנו שוחד. לבעלי מקצוע נדרשים כמו רופאים היה סיכוי רב יותר להתגייס לצבא אנדרס.

על פי ההסכם בין המדינות, הוגבל גודלו של צבא אנדרס ל-30,000 איש בתוכם 2 דיביזיות מפקדת ארמייה, חטיבת הדרכה, בית ספר צבאי ואקדמיה. אף על פי כן בנובמבר 1942 כבר הגיע מספר המשרתים בצבא זה ל-40,961 ועל כן היה בו מחסור תמידי של אחסון, מזון, ציוד ונשק (שסופק ע"י הרוסים רק ל-30,000 איש).

היה ניסיון להקים יחידות יהודיות נפרדות בתוך הצבא הפולני. הדוחפים לכך היו פעילי התנועה הרוויזיוניסטית. המניעים היו הרצון להדגיש את האספקט היהודי-לאומי בתוך הצבא, בתקווה כי הדבר עשוי לסייע בעתיד להשגת המטרות היהודיות-לאומיות בארץ ישראל. כל הניסיונות להקמת יחידות יהודיות לא הגיעו לידי הבשלה.⁹

בצבא אנדרס היו תופעות אנטישמיות, שנבעו ממסורת האנטישמיות בפולין בתקופה שבין שתי המלחמות והאשמות שהיהודים קיבלו בהתלהבות את הצבא והממשל הסובייטי במהלך הפלישה של בריה"מ לפולין. הסיבות לעזיבתו של צבא אנדרס את בריה"מ נבעו בעיקר מהתדרדרות ביחסים בין השלטון הסובייטי לממשלה הפולנית הגולה בלונדון עקב הגעת הידיעות הראשונות על רצח הקצינים הפולנים ביער קאטין. אנדרס עצמו היה מעוניין בעזיבה היות ושאף לעמוד בראש כוח צבאי ולשמש בעתיד אלטרנטיבה לסיקורסקי. גם לבריטים היה אינטרס בעזיבת צבא אנדרס את בריה"מ והעברתו למזרח התיכון על מנת שיצטרף לכוחותיהם בלחימה כנגד הגרמנים שם.

העברת צבא אנדרס מבריה"מ בוצעה בשני שלבים, בסוף מרץ - תחילת אפריל 1942 ובחודשים אוגוסט - ספטמבר באותה שנה. סה"כ פונו לפרס 114,732 אזרחי פולין בהם 3,588 יהודים (כ-3%) בהם 76,110 חיילים מהם כ-3,500 יהודים. במהלך קיומו של צבא אנדרס על אדמת ברה"מ והפינוי לפרס, נפטרו 354 יהודים בהם קצין אחד.

הקורפוס הפולני השני – צבא פולין במזרח

קורפוס זה היה בפיקודו של הגנרל אנדרס והוקם בספטמבר 1942 על בסיס "צבא אנדרס" שפינה את ברה"מ. קורפוס זה אורגן והוקם בעיראק לצורך אימונים. הקורפוס מנה 70,000 חיילים בהם 4,225 יהודים מתוכם 176 קצינים (נובמבר 1942).

⁹ בלומנטל, שם, עמ' י"ט. הסיבה האמיתית למניעת הקמת יחידות יהודיות הייתה החשש שגם בני מיעוטים אחרים, אזרחי פולין, כמו אוקראינים וביאלורוסים ידרשו אף הם יחידות עצמאיות והאחדות הפולנית תפגע.

בתחילה נועד קורפוס זה כעתודה זירתית במקרה והגרמנים יתקפו דרך הקווקז לעבר שדות הנפט של המזה"ת. בחודשים אוגוסט וספטמבר 1943 הועבר הקורפוס השני לארץ ישראל. בעת הזו מנה הקורפוס הפולני 64,000 חיילים ו-3,000 חיילות. כמו בתקופת היותם על אדמת ברה"מ המשיך היחס האנטישמי כלפי היהודים בעוצבה זו. ב-11 למאי 1944, גנרל סוסנקובסקי (SOSNKOWSKI), המפקד הכללי של צבא פולין דווח לראש ממשלתו שנציגות יהודים פולנים מתל אביב שוקלת לקרוא לדר' שוורצברט מהמועצה הפולנית העליונה בלונדון למחות על היחס האנטישמי בצבא. גם בעדותו של הרב הראשי של הקורפוס השני, סרן פנחס רוזנגרטן הודגש היחס המפלה העוין ואף האלים כלפי היהודים בצבא. עם זאת ציין דר' רוזנגרטן את יחסם הטוב של גנרל קופנסקי קולונל גלדק ורס"ן דורקו אל פקודיהם היהודים.

בהגיעם לארץ ישראל "ערקו" 3,085 חיילים יהודים. כ-2,000 מהם התגייסו מיד לצבא הבריטי ובהמשך לחי"ל ואחרים לארגוני המחותרת בא"י, ההגנה האצ"ל והלח"י וכן למשטרת הישובים העבריים. "היהודים לחמו לחירותם ואני לא רציתי לעמוד בדרכם" אמר גנרל אנדרס לדברי השליש האישי שלו. הסיבות העיקריות לעריקת החיילים היהודיים היו: האנטישמיות בצבא אנדרס ובקורפוס השני, הידיעות שהחלו להגיע על גורל יהדות פולין, השאיפה להלחם כנגד הגרמנים במסגרת הצבא הבריטי והרצון ללחום למען מדינה עברית עצמאית. בארץ ישראל הם נפגשו עם מכרים ובני משפחה אשר שכנעו רבים מהם לערוק. שגריר פולין בארה"ב באותה תקופה, רצ'זינסקי, זכר כי הייתה זו החלטה של אנדרס לאפשר את עריקת היהודים בארץ ישראל (אולי הוא ראה בכך דרך להפטר מהם) אשר נתמכה בדיעבד ע"י סיקורסקי.

בנובמבר 1943 הועבר הקורפוס השני למצרים ובחודשים דצמבר 1943 - מאי 1944 הושט לחזית איטליה והשתתף במסגרת הארמיה הבריטית ה-8 בקרב העקוב מדם במונטה קסינו. בקרב מכריע זה, בו טוענים שהפולנים הכריעו את המערכה, הם ספגו אבידות כבדות. 420, הרוגים, 2,931 פצועים ו-345 נעדרים. 1,300 חיילים יהודים-פולנים השתתפו בקרב מונטה קאסינו בתוכם 123 קצינים. 28 יהודים נהרגו ו-62 נפצעו. 136 (מתוך כלל 492) עיטורים בהם מהגבוהים ביותר הוענקו לחיילים יהודים בקרב זה: 6 קיבלו את ה"וירטוטי מיליטרי", 68 את צלב הכבוד (CROSS OF VALOUR), 29 את צלב הכסף (SILVER CROSS OF MERIT) ו-33 את צלב הארד (BRONZE CROSS OF MERIT).

באוקטובר 1944 ואחר כך באפריל 1945 לחם הקורפוס הפולני השני לשחרור אנקונה ובולוניה. 20 חיילים יהודים נהרגו בקרבות אלו מתוך היהודים שהשתתפו. לאחר המלחמה, אפילו גנרל אנדרס האנטישמי נאלץ להודות כי "היהודים לחמו בהקרבה רבה בשדות הקרב והצטיינו אף בשרתם בתפקידים אחרים".¹⁰

הצבא הפולני בבריטניה – צבא פולין במערב

הצבא הפולני בבריטניה הוקם מאזרחים פולנים בעיקר על בסיס חיילים שהצליחו להתפנות מדונקירק ביוני 1940 לאחר תבוסת צרפת.

¹⁰ Meirtchack, **Ibid.**, p.27

ב- 15 ביולי 1940 מנה צבא זה 27,000 חיילים ועוד 3,000 אזרחים.

ב- 5 לאוגוסט 1940 קבעה ממשלתה הגולה של פולין את מקום מושבה בלונדון (לאחר תבוסת צרפת) ונחתם הסכם בין שתי הממשלות.

קשה להגיע למספר המדויק של חיילים יהודיים אשר לחמו במסגרת צבא זה, קל וחומר במערכות ספציפיות כמו הנחיתה בנורמנדי או ארנהם. חיילים רבים ממוצא יהודי לא הצהירו על יהדותם על מנת לא להדחות ע"י לשכות הגיוס הפולניות, הם שינו את שמם והכריזו על עצמם כפולנים. דבר זה לא מנע מחיילים וקצינים פולנים זוטרים המוצבים בסקוטלנד להתייחס בעוינות כלפי עמיתיהם היהודים. ניתן להעריך כי כ- 1,000 חיילים יהודיים שרתו במסגרת הצבא הפולני בבריטניה. כתוצאה מהאנטישמיות נמצאה קבוצה של חיילים יהודים אשר ביקשו העברה לצבא הבריטי. במהלך 1943 הם עזבו את יחידותיהם והתנדבו ליחידות שונות במסגרת הצבא הבריטי.

הקורפוס המשוריין הפולני ה- 1 בפיקודו של הגנרל מצ'ק (MACZEK) השתתף בנחיתה בנורמנדי ובקרבות לשחרור צרפת, בלגיה והולנד (כיבוש ברדה באוקטובר 1944).

מהידוע לנו, ביוני 1944 שרתו 240 יהודים בקורפוס המשוריין, ביניהם 8 קצינים בדרגת סגן משנה. בכלל היחידות הפולניות בבריטניה שרתו 264 יהודים בתוכם 30 קצינים, מהם 18 רופאים. 28 יהודים שרתו בהצטיינות במסגרת חטיבת הצנחנים ה- 1 במערכת ארנהם, מערכה בה ספגה החטיבה אבדות כבדות. בקרב החללים היו גם יהודים.

95 יהודים שרתו בחיל האוויר הפולני על אדמת בריטניה, מרביתם קצינים. 32 מהם נהרגו או נעדרו בפעולה. רבים הצטיינו בשדה הקרב וקיבלו עיטורים גבוהים פולנים ובריטים, בהם קצינים כמו סגן סטניסלב רפפורט והטייס סגן ארנולד קליין אשר קיבלו את ה"וירטואטי מיליטרי".

בתנועת הפרטיזנים ובמחתרות

בשנים 1942-1944 הוקמו 27 יחידות פרטיזנים יהודיות שהצליחו להתקיים ולפתח פעולה קרבית במשך כמה חודשים, למצער. היו אלה יחידות של: אפרים אבה, שמואל אולשאק, יוליאן אייזנמאן, אברהם אמסטרדאם, בר אקרמאן, לייב בירמאן, אברהם בראון, ליאון גלנצ'נסקי, שמואל (מייצ'יסלאוו) גרובר, יחיאל גרינשפאן, מנדל הלר, שמואל יגר, ברוך ליבפריינד, משה ליכטנברג, מיכאל מאינוק, יוסף מלינובסקי, לייזר פונצ'ק, אדוארד פורסט, זלמן פיינשטאט, אברהם פינקלר, הנריק צימרמאן, נחום קנופפמאכר, הרש רוכמאן, היחידה הפרטיזאנית ע"ש מרדכי אנילביץ' (ז'. או. ב. של וארשה), הקבוצה הפרטיזאנית של ז'. או. ב. בצ'נסטוב, הקבוצה הפרטיזאנית של ז'. או. ב. בקראקוב, הקבוצה הפרטיזאנית מאוסטרובייץ (נמלטי המחנה באוסטרובייץ שווייטוקשיסקי). ברשימה זו לא נכללו הרבה קבוצות קטנות, עליהן נשתמרו ברוב המקרים רק ידיעות קלושות.¹¹

9 מהיחידות הפרטיזאניות היהודיות הצטרפו בהמשך הזמן לארמיה לודובה הפולנית. היו אלה היחידות של:

¹¹ שמואל קרקובסקי, **לחימה יהודית בפולין נגד הנאצים**, ספרית הפועלים, ת"א, 1977, עמ' 331.

אייזנמאן, לייב בירמאן, אברהם בראון, יחיאל גרינשפאן, שמואל גרובר, שמואל יגר, מיכאל מאיטק, זלמן פיינשטאט ואדוארד פורסט. באורח רשמי השתייכה לא"ל גם היחידה ע"ש מרדכי אנילביץ'. הפרטיזאנים של קבוצות קנופמאכר וליכטנברג עברו למזרח הנהר-בוג ושם המשיכו את המאבק במסגרת תנועת הפרטיזאנים הסובייטית.

רוב היחידות הפרטיזאניות היהודיות הקיזו את כל דמן במשך הפעולה הקרבית של שנה וחצי. הלוחמים המעטים של יחידות אלה שנשארו-בחיים עברו ליחידות פולניות. עד ליום השחרור של שטח הגנרל-גובנמן (הממשל הכללי הגרמני) החזיקו מעמד ארגוני יציב רק שלוש יחידות פרטיזאניות: של יחיאל גרינשפאן, אברהם פינקלר וליאון גאלנצ'ינסקי. היחידה של אברהם אמסטרדאם הצליחה לפרוץ את החזית ולהגיע לעמדות הצבא הסובייטי אחרי שסבלה אבידות קשות.

במסגרת א"ל הוקמו 13 יחידות פרטיזאניות רב-לאומיות (יחידות פולניות-יהודיות, יהודיות-רוסיות ופולניות-יהודיות-רוסיות), בהן היו היהודים - לפחות בשלב הראשון של פעולתן הקרבית - יותר משליש הלוחמים. היו אלה היחידות: "יאנובסקי", ע"ש ואנדה ואסילבסקה, "יאסטשומב", "סטפאן קולה", "וילק", "בארטוש גלובאצקי", ע"ש אדמת קיילץ, ע"ש קוסצ'יושקו, ראיבסקי, מאסטלאז', קובאל ויחידה מיוחדת למחוז לובלין. לא-מעט יהודים הגיעו לעמדות חשובות בתנועת הפרטיזנים הפולנית, במיוחד בתוך היחידות של השמאל, בא"ל ובארגון הלוחם הסוציאליסטי. עם המארגנים והמפקדים הדגולים של א"ל נמנו בין האחרים, היהודים איגנאץ רוזנפארב (רוב-נארבוט) - מפקד היחידה ע"ש אדמת קיילץ, לאחר-מכן מפקד א"ל בכמה אזורים, ולבסוף ראש המטה הראשי של א"ל; הנריק שטרנהאל - מפקד אזור וארשה; סאבינה גולדשלאק (יאדוויגא לודווינסקה) - מארגנת היחידות הפרטיזאניות באזור קראקוב; יאנינה בייר - מפקדת יחידות-נשים; מיכאל יאבורסקי - המארגן הראשי וראש שירות הכימאים בא"ל. בקבוצת המארגנים הדגולים והמפקדים של הארגון הסוציאליסטי הלוחם היו היהודים: שמעון יפה, איללה גנאכוב ומייצ'יסלאוו פרשט. מפקד הגדוד הפרטיזאני הגדול בשטח הג"ג היה הקצין היהודי אלכסנדר סקוטניצקי. מפקד הגדוד המובחר של א"ל ע"ש צ'ווארטקי היה הקצין היהודי אדווין ריזלובירסקי.

תפקיד חשוב מאוד מילאו היהודים בגדוד-המחץ המיוחד, שלפעולתו נודעה חשיבות מיוחדת בהחשת ההתפתחות של א"ל באביב 1944. מפקד גדוד זה היה קצין יהודי - סגן-אלוף טורונצ'יק. בין הצנחנים, שהוצנחו לשם ארגון יחידות פרטיזאניות גדולות, חטיבות וגדודים, היו לפחות 40 יהודים. ביניהם תפסו עמדות פיקוד חשובות: רוברט סאטאנובסקי - מפקד החטיבה "עוד פולין לא נפלה", יוסף גרינברג-וישניבסקי - ראש מטה החטיבה ע"ש אדמת קראקוב, יוסף קראטקי ואדם קורנהנדלר-קירנצקי - ממלאי-מקום מפקדי החטיבות, יצחק גוטמאן-מקוטלי - מפקד הגדוד "בעד חופש המולדת".

לפחות 70 יהודים השיגו דרגת קצינות תוך כדי פעולתם בתנועת הפרטיזאנים הפולנית, שפעלה בשטח הגנרל-גוברנמאן.

בגטאות

ארגוני מחתרת מזוינים כמו ב- 18 גטאות - בווארשה, בקראקוב, בצ'נסטוכוב, בוולודאווה, בז'לכוב, בטומאשוב לובלסקי, באיוואניסקה, בסאנדומיר, באופאטוב, בדזיאלושיצה, בז'שוב (ריישה), במזריץ' שבפודלאסיה, בטארנוב, בפיליזה, בראדום, בראדזין, במארקושוב ובקאמיונקה. בגיטו וארשה היו פעמיים פעולות לחימה בהיקף רציני (בינואר ובאפריל 1943). המערכה של 19 באפריל הפכה למרד ממושך - הקרב הגדול ביותר, עד אותו זמן (אפריל 1943), בעורף הצבא הגרמני (להוציא יוגוסלביה), ומעשה-הלחימה הגדול ביותר (עד קיץ 1944) במרכז עירוני שבאירופה הכבושה. בשישה גטאות (צ'נסטוכוב, טארנוב, פיליזה, אופאטוב, סאנדומיר ומז'ריץ') גילו ארגוני המחתרת התנגדות מזוינת בקנה-מידה קטן יותר.

ב- 13 גטאות (וארשה, צ'נסטוכוב, קראקוב, ולודאווה, מארקושוב, קאמיונקה, טומאשוב-לובלסקי, איוואניסקה, דזיאלושיצה, ז'שוב (ריישה), ראדום, ראדזין, ז'לכוב) הצליחו ארגוני המחתרת להוציא חלק מאנשיהם לפעולות פרטיזאניות בשטח. בשני גטאות (סאנדומיר ואופאטוב) נכשלו כל הניסיונות להוציא את הלוחמים החמושים של הארגון המחתרתי לפעולות פרטיזאניות בסביבה.

במחנות

ארגונים מחתרתיים מזוינים כמו במחנות ההשמדה טרבלינקה וסוביבור, במחנה הריכוז פלאשוב, במחנות עבודת-כפייה: אוסטרובייץ שוויינטוקשיסקי, בוזין, יאסטקוב, מינסק-מאזובייצקי (קופרניק), סקארז'יסקו-קאמיינה, קיילץ, פיונקי, קריכוב, קראשניק, קרושינה, וולנוב, פוניאטוב, טראווינקי ובמחנה לשבווי-מלחמה יהודיים בלובלין.

בארבעה מחנות היו מרידות, שאפשרו לחלק מהעצירים לפרוץ וגם להגיע במשך הזמן אל תנועת הפרטיזאנים. היו אלה מחנות טרבלינקה (43/8.2), סוביבור (43.10.14), קרושינה (42.12.16) וקריכוב (43.8.16). התנגדות מזוינת בממדים קטנים-יחסית הייתה במחנה לעבודת-כפייה במינסק-מאזובייצקי (43.1.10). שבויי-המלחמה היהודיים גילו התנגדות-לחימה מספר פעמים מחוץ למחנה. התנגדות מזוינת גילו היהודים גם בעת חיסול המהנות בטראווינקי ופוניאטוב (43.11.3).

בשלושה מחנות (סקארז'יסקו-קאמיינה, פלאשוב, קיילץ) נכשלו הניסיונות לארגן התנגדות-לחימה בין החומות-והתיל. בחמישה מחנות (אוסטרו בייץ שוויינטוקשיסקי, פיונקי, בודין, קראשניק ובמחנה-השבויים שבלובלין) הצליחו הארגונים המחתרתיים להוציא חלק מאנשיהם לפעולות פרטיזאניות בסביבה. בשני מחנות (יאסטקוב ובולנוב) נכשלו הניסיונות לפריצה מזוינת ובריחה אל הפרטיזאנים.

בסך-הכול יש לקבל כסבירים את המספרים הבאים של המשתתפים בהתנגדות-הלוחמת בשטח ארבעת

המחנות של הג"ג :

1,000

א. במרד גטו-וארשה

300	ב. בפעולות מזוינות בגטאות אחרים
700	ג. בפעולות מזוינות במחנות
2,000	ד. בתוך קבוצות מזוינות ביערות (פרטיזנים)
1,000	ה. במרד-וארשה הפולני

מספרים אלה מקיפים רק את הלוחמים עם נשק ביד במסגרת קבוצות מזוינות מאורגנות, ואינם מונים חברי קבוצות מחתרתיות שלא הצליחו להגיע ללחימה מזוינת (ארגוני מחתרת בגטאות או נמלטים ליערות, אשר מחוסר נשק לא הצליחו להקים יחידות פרטיזאניות), וגם לא את המשתתפים הפאסיוויים של המרידות-במחנות, אשר נמלטו או התאמצו להימלט מהמחנה בעת המרד, אך לא לקחו חלק פעיל בהכנת ההתנגדות. אפשר, אם כן, ללא חשש טעות גדולה, לקבל כי בתנועת ההתנגדות המזוינת בשטח הג"ג השתתפו בפועל 5,000 יהודים, בערך, שלחמו, מצוידים בנשק.¹²

מייד עם פרוץ ההתקוממות הפולנית באוגוסט 1944, הצטרפה למתקוממים, יחידה יהודית בפיקודו של אנטק (יצחק צוקרמן) במסגרת "ארמייה לודובה" – הצבא העממי במחתרת. ביחידה זו לחמו כמה עשרות יהודים, לוחמי מרד גטו ורשה, (ששרדו את המרד והסתתרו בעיר), וגם יהודים אחרים שהסתתרו עד אז בווארשה בצד הארי.

אולם יהודים רבים לחמו בשני הצבאות של המחתרת, "ארמייה קריובה" – הצבא הארצי והצבא העממי האמור מאז היווסדם. יהודים אלה, בגלל האנטישמיות ששררה באוכלוסייה הפולנית ואף בשורות צבא המחתרת הפולני, שרתו לרוב בתורת לא יהודים – בשמות פולנים. אחדים מהם שזכו להגיע לניצחון ושרתו אחר כך במשרות גבוהות בפולין שמרו על שמותיהם הלא יהודיים גם לאחר המלחמה. אין נתונים מדויקים על מספר היהודים שהשתייכו למחתרות הפולניות. בחלקם הגדול נהרגו לא לעתים רחוקות מידו של אנטישמי מכר. לפי הגנרל בן-קומורובסקי, מפקד הארמייה קריובה, השתתפו במרד הפולני בווארשה (אוגוסט-אוקטובר 1944) כאלף יהודים. מפקד אחד מחמשת ראשי המפקדה של הארמייה לודובה היה יהודי – מטוביאצקי אשר נהרג במרד.¹³

הצבא הפולני העממי בבריה"מ

ב- 9 במאי 1943, בתאום בין ממשלת בריה"מ ואיחוד הפטריוטים הפולנים, הוקמה על אדמת בריה"מ הדיביזיה הפולנית הראשונה על שם תדיאוש קושציושקו, שנועדה להילחם לצידו של הצבא האדום לשחרור פולין. קולונל זיגמונט ברלינג (BERLING) אשר קודם אחר כך לדרגת גנרל, מונה כמפקד הדיביזיה. ואחר כך הארמייה הפולנית הראשונה.

¹² קרקובסקי, **שם**, עמ' 336.
¹³ בלומנטל, **שם**, עמ' כ"א.

יהודים רבים, אזרחי פולין, בחלקיה הרחוקים של ברה"מ, אשר שוחררו מהמחנות אולם נדחו ע"י צבא אנדרס התנדבו בהתלהבות לעוצבה הפולנית החדשה וכמקודם רבים נדחו ע"י הרשויות. הסיבה הייתה, לשמור על אופייה הפולני של הדיביזיה.

יהודים בעלי כושר פיקודי התבקשו לשנות את שמם לכאלה עם צליל פולני-סלאבי ולהצהיר על לאומיותם הפולנית. מרבית אלו שסירבו שוחררו לבתייהם. במקרים מיוחדים, יהודים שהיו רופאים, מהנדסים, עורכי דין וכדומה התבקשו לחתום על הצהרה שהתנדבו לשרות הצבאי.

רבים מקציני הצבא העממי הפולני היו קציני הצבא האדום עם ניסיון קרבי, ואף מעוטרים, חלקם בעלי אזרחות פולנית. נוכחותם בצבא הפולני על אף שלבשו מדים פולנים ערער את לכידות הכוח ופגע במאפיינים הפולניים של צבא זה.

במגמה לפצות על המחסור בקצינים ובמש"קים ממוצא פולני נפתחו בתי ספר וקורסים להכשרות שדה של אזרחים פולנים. לאחר מספר שבועות אימונים חזרו החניכים ליחידותיהם כמפקדי כתות ומפקדי מחלקות. עם גידול הצבא גדל גם המחסור בקצינים, נפתחו בתי ספר לקצינים על פי שיטת הצבא האדום. בשיטה זו הוסמכו 2,300 קצינים מהם 980 אשר למדו בבתי הספר והאקדמיות של הצבא האדום.

במסגרת זו היו אף צוערים יהודים רבים. על פי דגם הצבא האדום ועל מנת לוודא את נאמנות הסגל הפיקודי הוקם במסגרת הצבא העממי הפולני סגל קצונה חינוכי-פוליטי אשר הווה אגף מיוחד ובכיר בצבא זה. קצינים נאמנים שנבחרו במיוחד עברו הכשרה חינוכית-פוליטית מיוחדת ומונו לסגני מפקדים פוליטיים (פוליטרוקים) מרמת הפלוגה ועד רמת הדיביזיה.

ב- 12 וב- 13 לאוקטובר 1943 השתתפה דיביזיית קושצ'יושקו בקרב עקוב מדם בגזרת לנינו בנפת מוהילב שליד סמולנסק, וספגה אבידות כבדות: 540 הרוגים ו- 768 פצועים מהם 73 יהודים הרוגים ו- 42 פצועים. חיילים וקצינים יהודים רבים הצטיינו ועוטרו בקרב לנינו: 5 קיבלו את ה"וירטוטי מיליטרי", 4 את צלב גרינוולד, 48 את צלב הכבוד, 5 את עיטור הזהב של הניצחון בשדה הקרב (GOLDEN MEDAL OF FIELD GLORY), 61 את עיטור הכסף, 103 את עיטור הארד. הוענקו להם גם עיטורים רוסיים: סרן יוליוס היבנר קיבל את "גיבור ברית המועצות", אחד קיבל את מסדר הסרט האדום, 10 את מסדר הכוכב האדום ועוד 37 קיבלו עיטורים שונים.

בהמשך המלחמה, הפכה דיביזיית החי"ר הראשונה לגרעין הצבא העממי כולו. בשיאו מנה הצבא העממי הפולני 391,410 חיילים כולל 38,488 קצינים. כ- 20,000 חיילים יהודים שרתו בצבא זה, בהם כ- 2,200 קצינים. חשוב לציין כי בארמיה הראשונה, מתוך 590 קצינים 203 (34.4%) היו יהודים.¹⁴ הם שרתו לצד עמיתיהם הפולנים בשחרור ורשה ב- 17 לינואר 1945, ובמערכות בפומרניה, לחוף הים הבלטי, בברלין ובמרחב דרזדן-סקסוניה עד לנהר האלבה. בכל המערכות האלו נפלו 2,077 חיילים יהודים בהם 1,645 הרוגים ו- 432 נעדרים.

¹⁴ קלמן נוסבאום, **והפך להם לרועץ**, היהודים בצבא העממי הפולני בברית המועצות, אוניברסיטת ת"א, 1984, עמ' 133.

המפקד העליון של הצבא הפולני העממי, המרשל רולה-ז'ימיירסקי, אמר בשיבת המועצה הלאומית הפולנית העליונה בינואר 1945: "אנצל הזדמנות זו כדי לקבוע, שהחיילים והקצינים היהודים נלחמים בפולש הנאצי במלוא המסירות והגבורה. אלה הם חיילים עזי נפש ולרוב לוחמים בגבורה למען שחרורה של פולין". הסיבה להתנדבותם ההמונית של יהודים לצבא העממי הפולני בכלל ולדיביזיית קושצ'יושקו בפרט לא היו המאפיינים האידיאולוגיים של צבא זה (הקומוניזם) אלא ההזדמנות שניתנה להם לראשונה להלחם נגד הנאצים ואף בתפקידי שדה, שלא כמו בצבא אנדרס ובצבא הפולני בכללו. רבים מהם תפסו לאחר המלחמה עמדות חשובות בהקמת מוסדות המדינה הפולנית הקומוניסטית בכלל והקמת צבאה בפרט.

ביבליוגרפיה

1. כהן ליאופולד, לוחמים יהודים במלחמה נגד הנאצים, ספרית פועלים, ת"א תשל"א.
2. נוסבאום קלמן, והפך להם לרועץ, היהודים בצבא העממי הפולני בברית המועצות, אוניברסיטת ת"א, 1984.
3. סלוצקי יהודה ומורדכי קפלן (עורכים), הלוחם היהודי בצבאות העולם, מערכות, ת"א, 1967.
4. קרמיש בלומנטל מול האויב הנאצי-כרך א' אירגון נכי מלחמה בנאצים, ת"א, 1961.
5. קרקובסקי שמואל, לחימה יהודית בפולין נגד הנאצים, ספרית הפועלים, ת"א, 1977.
6. Meirtchak Benjamin, Jewish-Officers in the Polish Armed Forces, 1939-1945, Tel Aviv, 2001.